

MEGEMLÉKEZÉS

VÉGSŐ BÚCSÚ KISS LAJOSTÓL

2003. február 16-án, életének 81. évében elhunyt Kiss Lajos akadémikus, a nemzetközi nyelvtudomány köztiszteletben álló személyisége, a szlavisztika, a névtan, az etimológia és a lexikográfia kiemelkedő tudósa, a térképtörténet jeles művelője, az ELTE címzetes egyetemi tanára, a Magyar Nyelvtudományi Társaság alelnöke.

Debrecenben, „a legmagyarabb városban” született 1922. június 2-án, iskoláit is itt végezte. A piarista gimnáziumban a német nyelv mellett a latin nyelvtan elsajátításával alapozta meg rendszeres nyelvészeti ismereteit, de a véletlennek köszönhető, hogy szlavista lett. Az érettségi utáni katonai szolgálata alatt Munkácson megismerte a ruszin nyelvet, melyet a Honvéd Ludovika Akadémia tiszti növendékeként választható nemzetiségi nyelvként tanult, majd kényszerű módon, a több mint három évig tartó szovjet hadifogság alatt megtanult oroszul is. Debrecenbe visszatérve 1948-ban az ottani egyetemen a német mellett ezt a nyelvet választotta tanulmányai tárgyául, s a kor adottságai-ból fakadóan már egyetemi hallgatóként is az orosz nyelv elismert oktatója volt.

Tudományos pályája is a szlavisztika területén indult: jóllehet akadályokat gördítettek elé (különbféle indokokra hivatkozva nem engedték el a debreceni egyetemről), 1954-től a budapesti egyetemen a Kniezsa István nevével fémjelzett szláv tanszéken másik nagyhírű szlavistánk, a sokoldalú műveltségű Hadrovics László aspiránusa volt. Ez a két tudós nagymértékben meghatározta Kiss Lajos kutatói habitusát is, melyet olyan alapvető vonások jellemeztek, mint a tudásvágy, a céltudatosság, a dolgok sokoldalú megvizsgálásának igénye, a filológusi pontosság és a szinte hihetetlen munkabírás. A három aspiránsi év alatt sokoldalúan képzett szlavistává vált, de végül is mégsem maradhatott a számára ideális tudományos környezetet jelentő tanszéken, ahol a lengyel nyelvtörténet oktatása várt rá: az egyetemi tanács politikai aggályok ürügyén elutasította a kari tanács által már jóváhagyott kinevezését, s ezzel megfosztották őt tudósok kinevelésének lehetőségétől. Ám ennek köszönhető, hogy a nyelvtudomány egy másik műhelyében és más területeken alkothatott maradandót.

1957 decemberében tudományos segédmunkatársként került az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, ahol a tudományos pálya minden fokát végigjárva a szó tényleges értelmében élete végéig dolgozott. Intézeti tevékenysége valamilyen módon mindig kapcsolódott különféle szótári és szókészletteni munkálatokhoz. Balázs János, Elekfi László, Martinkó András, O. Nagy Gábor és más neves lexikográfusok mellett egyik tagja volt annak az alkotóközösségnek, amelyet Országh László vezetett, s amely az 1959 és 1962 között megjelent hétkötetes, máig legterjedelmesebb magyar szótárt, „A magyar nyelv értelmező szótárát”-t alkotta meg. A „Magyar értelmező kéziszótár” (1972) etimológiai utalásait ő szerkesztette egységes rendszerré, és 1973-tól egészen haláláig lektora volt az „Új magyar tájshótár”-nak. Lexikográfiai tapasztalatai, nyelvismerete, etimológiai tárgyú írásai és kivételesen széleskörű általános műveltsége következtében a

magyar szótáirodalom másik korszakalkotó műve, „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” első (1967) és második (1970) kötetének egyik termékeny szócikkírója, illetve meghatározó szerepű szerkesztője lett. Munkáját a filológiai pontosság, az adatokból következő nyelvi tények tisztelete, valamint a magától és munkatársaitól is megkövetelt magas fokú munkamorál jellemezte. 1986-tól 1996 végéig osztályvezetőként irányította „A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárát”-nak 1984-ben újraindított munkálatait, melyeket nyugdíjasként is mindig hasznos tanácsaival támogott.

A szótári munkálatokkal egy időben a magyar szókészlet szláv vonatkozásaival is részletesen foglalkozott, eredményeit számos, korábbi folyóiratcikken kívül a „Hatvanhét szómagyarázat” (1970) és a „Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban” (1976) című monográfiáiban tárta az olvasók elé: ez utóbbi úttörő jellegű munkája nyomán vett lendületet a magyar nyelvtudományban a tükörjelenségek kutatása. Etimológiai munkásságát az elsődleges források tanulmányozására alapozta, messzemenően figyelembe vette a történelmi, tárgy-történeti és néprajzi szempontokat is, és az egyes szavak eredetének feltárásában mindig igyekezett a lehető legvégső forrásig visszamenni.

A szlavisztikával megmaradt szorosabb kapcsolatát mutatja az is, hogy az 1950-es évek végén részt vett a Hadrovics–Gáldi-féle orosz–magyar nagyszótár új kiadásának munkálataiban, majd pedig az 1981-től 1992-ig terjedő időszakban egymaga dolgozta át a mintegy százezer szócikket tartalmazó szótárt, amely eddig csupán CD-ROM-on jelent meg.

Szótárírói, etimológiai, névtani és történettudományi ismereteit kamatoztatta talán legismertebb, nemcsak a szakmai, hanem a művelt közönség körében is gyakran forgatott művének, a „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-nak megalkotása során. Már az 1978-ban megjelent első, több mint hatezer szócikket tartalmazó egykötetes változat is párját ritkító egyszemélyes tudományos teljesítmény volt, amit szinte hihetetlen módon felül tudott múlni a duplájára növelt, kétkötetes negyedik kiadással (1988), s ezzel a Kárpát-medence helyneveinek egyedülálló etimológiai szintézisét hozta létre. Túlzás nélkül állíthatjuk: ha „csak” ezt az egy művet alkotta volna meg életében, már ezzel is beírta volna nevét a magyar nyelvtudomány nagykönyvébe. A helynevekkel kapcsolatos munkássága ezzel a nagy művel természetesen nem fejeződött be, hiszen számos folyóiratcikkben tárta fel újabb és újabb nevek eredetét és történetét. Ezek közül itt csupán egyet emelek ki: Kiegészítések a Földrajzi nevek etimológiai szótárához: Magyar Nyelv 1996: 228–36., 367–76., 489–501. (A továbbiakra l. Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Bp., 1997., illetve a 2004 elején megjelenő válogatást Kiss Lajos írásaiból.) Feltétlenül meg kell említeni a „Földrajzi neveink nyelvi fejlődése” című monográfiáját (NyudÉrt. 139. Bp., 1995), melyben főleg a FNESz. rendkívül gazdag anyaga alapján feltárta a magyar földrajzi nevek keletkezésének, változásainak hangalaki, morfológiai és jelentéstani tényezőit, a tükörfordítások szerepét, s ezzel olyan módszertani segédkönyvet ad a névfejtéssel foglalkozók kezébe, amelynek használatával biztosabb alapokra lehet helyezni a névetimologizálást. Hasonlóképpen ki kell emelni a „Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében” című kötetet. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványaként 1999-ben megjelent könyv anyagát Kiss Lajos maga válogatta, így az jól tükrözi a szerző elméleti és módszertani szemléletét. Bízást mondhatjuk, hogy ez a gyűjtemény a javát adja annak a

tudományos munkának, amelyet Kiss Lajos az említett témakörben végzett. A következő néhány cím ezt igen jól bizonyíthatja: „A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében”; „Pannónia helyneveinek kontinuitása”; „Mátra”; „Torbágy”; „Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban”; „Az újabb szláv víznév kutatás”.

A szótárírás és etimológia mellett több összegző tanulmány is bizonyítja, hogy Kiss Lajosnak milyen mély ismeretei voltak az általa művelt tudományban: „Az európai névtudomány fontosabb eredményei” (1970), „Az etimológiai kutatások újabb fejlődése külföldön” (1976), a „Nyelvtörténeti szótáraink típusai” (1994) vagy „Az új európai víznév kutatás” (1999/2000) című tanulmányai tanúskodhatnak erről.

Kiss Lajos jeles művelője volt a tudománytörténetnek is. Neki köszönhetjük például a magyarországi szlavisztika kiemelkedő személyiségeiről írt összefoglaló monográfiákat „A múlt magyar tudósai” című sorozatban, többek között Kniezsa Istvánról (1994). és Hadrovics Lászlóról (1999).

Az 1980-as évekre tudományos teljesítménye már elérte azt a színvonalat, amellyel kiérdemelte az akadémiai tagságot, de a magyar tudományosság nagy mulasztása és egyben vesztesége is, hogy a tudós társaság csak 1998-ban választotta őt levelező, majd 2001-ben rendes tagjává. Tudományos munkásságát Akadémiai Díjjal, Pais Dezső-díjjal, szlavisztikai kutatásait a Fran Miklošič-émlékplakettel, életművét pedig 2002 őszén Munkácsi Bernát-díjjal jutalmazták.

Egyedülállóan gazdag, a négyszázat is elérő tételből álló és immáron végleg lezárt életműve mellett értő, mindig korrekten szigorú bírálója volt számos tudományos műnek: ezt magam is megtapasztalhattam, hiszen az „Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” egyik szerkesztőjeként alkalmam volt Kiss Lajos alapos, minden apróságra kiterjedő lektori véleményeit olvasni, a kifogásolt részeket vele személyesen megvitatni. Ha tanácsért fordult hozzá bárki, ő mindig odaadóan, fáradságot nem kímélve segített: szerencsém volt, hogy ennek is számos esetben részese lehettem, amikor őt követően a Nyelvtudományi Intézet Lexikográfiai és Lexikológiai Osztályának vezetője lettem, és különféle problémáimat vele oszthattam meg. A szigorú erkölcsi tartás, a kérielhetetlen szakmai igényesség, a tisztánlátás és kiérlelt bölcsesség minden pillanatát jellemezte – egyenes volt a szó minden értelmében.

Személyében nagy tudóst, jó kollégát és kiváló embert veszítettünk el, de egész élete és életműve követendő példaként áll előttünk.